

29290

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

LAPPLAND

Fredrika

23/7 1974

Nilsson, Almar, 1974

Svar på ULMA:s frågelista M 24 Folkminnen
rörande höstarbete. Tröskning och malning

16 bl.4:o

29290

Dialekt-och Folkminnesarkivet Frägelita N. 24.

Blad 1,

I. Höstarbete:

Till hättarbetet hörde att köra ut göd-
sel för övergödning ("övarjö") av "bäddar"
och övrigt höland som åkerrenar
och den mark som inte var djupodlad,
till åker, men ändå kunde ge goda
häskärvar. Första tiden man började
brä som nybyggare på 1760-talet
såddes in här korn och råg, vovv
samt lin på all öppen odlad åker.
Det sådes all denna s. k. åker endast
nöd fartigt nyodlats med hacha
s. k. "åkergräv" så att man hade kun-
nat få de första skördarna. Sedan
var det kvinnornas och barnens
sak att varja var plöcka bort ste-
nar ur åkern. De jordfasta stena-
na fick ju bli kvar i åkern till
långt fram i tiden när man med
dynamitens hjälp kunde spränga

Landsmålarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson, 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnets arkivets Frögeliska M. 24
Bl. 2. Sänder dem och på så rätt lumna prat-
ka dem bort från åkern. Första tiden
fick man blanda bark i brödmjölket.
Men mest använd, berättade min mor,
använde man den s. k. itlands-laven
som växte efter stigar på torvmark.
Vill minnas att man hade att den ko-
hadet lätt, förhadet sedan och mal-
des på kvarnen och sedan inblanda-
des i mjölet. 1867-68 tog man vara
på ravblasket som bakades in i brö-
dfakarna, hel som den var. Min mor
född 1858 sade sig minnas hur det kratt-
kade mellan länderna när man
suggade detta bröd. Och i hennes
barndomshem hade käpts hem
s. k. "Ryssmattor", där mjöl fäckarna in-
der sjöhautparten från Ryssland bli-
vit genombåta och sedan förhat så att
de märkte krattat med slägga för att

Landsmålsarkivet Uppsala 29290

Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnets arkivets Frågelista M. 24.
Bl. 3. kunna användas. Vinterrågen odlades här tidigare och fram till min tidiga barndom. Man minnes inte annat än att den såddes så fort man beggat års körden och då omedelbart på nytt redde jorden för ny sådd av denna "vinter råg". Minns att redan såddes på gården endast vårråg och i så liten utsträckning att råghaknen endast nåckte till att binda kornbanden. Inrötningen skedde ju här så sent på hösten att kornet matat ut i banden samt torkat. En bonde i en by inom W-a socken Värderås i Dalarna, Erik Eriksson hade byggt egna korn på gården och malde såden åt bönderna i närliggande byar. Han var känd som skicklig mjälmar som "malde vetemjöl ur kornet." De menades väl att han fick fram ett så vitt mjöl.

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets frågelista M 24.

Bl. 4.

av kom. Denne yttade en gång "Genom
att försöka för tidigt på hästen köska
de sig tragar. Komat har inte hunnit
stodga sig och mata färdigt kom-
hättjan. Kanske var det därför som
bönderna här i norr som var så beto-
ende av säden hade insett att fork-
ningen av komet i komhättjan hade
så stor betydelse och byggt så höga
hättjor. Sjung till tjughundra stänger
(Kroon) höga. Bönder med tre hätt-
jor i bredd hade alltid tak på sina
hättjor med 24 stängers höjd på hätt-
jan i mitten och 20 stängers på sido-
hättjorna. Därigenom fick man
rötke på taket. En är Erik Eriktsons
far var född i Valtjö inom Fredrika-
skn och kom till Västerås vid Sala-
sjö år 1880 så har man väl anled-
ning tro att Erik lärt av sin far

Landsmålarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA
LPL.

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets frågelista M. 24.
Bl. 5. Som i sin tur haft med sig erfarenhe-
terna från kornbygden Fredrika. På var-
je bondgård här får fanns trevne
kornbodar, "häbbäij". Eriks far, Axel
Eriksson var 96 år när han dog år 1946.
Fråda: Innan man omkr. år 1908 bör-
jade odla upp myrmarkerna till
åkertergar förde mte ha förekommit
hädas bruk på fastmarksäkrarna.
Därtill var åkerlapparna för små.
All åker måste betas alla år. Det sa-
des att man fick räkna med något
"svagår" då och då när inte råden hann
 mogna eller fräs bort. Mot detta med-
de man sig genom att alltid ha tre
års förlag på gårdarna berättade
1942 den ovann nämnde Axel Eriksson
i Västerås. Myrtergarna, trots att sand-
påkärts behövde däremot hädas något
år då och då samt korvades då någ-

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FRÉDRİKA

LPL.

Fgl. M 24

Folkminnesarkivets frågelista N. 24.

Bl. 6. ra ggr, under sommarens loyn för att
hålla ogräset borta. Det effektivaste
sättet att kväva ogräs ansågs va-
ra att lägga en åkerlegi vall, "lågda"
några år samt sedan ploga upp och
sätta potatis på denna "vänlågda"
som vi säger. Ogräset har då kvävt
och man får den bästa potatisen
("pärräm") på "vänlågda." De följande
åren därefter har man en nästan
ogräsfri "pärränjol". Utängar-
na, åtminstone de som inte har vak-
terledningarna trädde något in då
och då. Men fick detta somrar be-
tas av kreaturen. Man hade ju alltså
vallbjörn som vaktade korna. Minns
att min mor berättade att så fort
koralarna på gården kärt äher bruket
färdigt på våren så begav de sig till
utängarna i skogen för att slå

Landsmålarkivet Uppsala 29290

Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets frågelista N. 24.
Bl. 4. om samt bygga nya vattenledningar,
samt rödja upp nya ängar efter älven
och bäckarna inom hemmanet. Grotts-
selen by ägdes fram till slutet av 1870-talet
av två bönder men delades därefter i fy-
ra delar. Och det var nog från början
en förväning mellan ägarna att rödja
upp nya ängar. En värdig "rövning"
efter älven hade av den ene bonden
köpts upp till en givande slåtteräng.
Nu senare kom denna äng att kallas
"stubbningen av den som köpt rövning-
en men "Tjvöröddä" av den andre
bonden på Grottsale. Efter stormkiftens
1970-talet kom denna äng dock på den
andre bondens ägor och hette rövningen
på kartan. Därefter "stubbningen". Det
ka om osäkra och säkra mellan görderna.
Frågoring: Har på Grottsale hade man
skaffat sig hästverk med hästband.

Folkminnesarkivets Frågelista N. 24.

Bl 8.

ringar före sekelstiftet. Har därför inga minnen av fräschning med slaga. Hästvandringarna kördes för det mesta med två hästar. Vandringsen var ju fästbunden med hästverket genom två stänger och dessa var sammankopplade med "Polkontkrutån". En mellan stängerna och den andre mellan hästverket. Dragaxel och den stäng som gick fram till hästverket. Vid denna fräschning när man körd "vanding" erfordrades en man som matade hästverket en som lade fram kornbanden upplösta d. v. s. bygnat lunden och kastat detta i en vagn av kornlidan om det nu var en bidja eller lund av råghalm. Det hände ju även att en man stod bredvid mataren och lassade och redde ut så att det gick lättare för mataren att göra en jämn matning, vilket var ganska riktigt, men för hästverket stod tre kvinnliga

Landmålsarkivet Uppsala 29190
Almar Nilsson, 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnes arkivets frågelista M. 24.

Bl. 9. med hjälpare. Den som stod närmast
tröskverket "tog undan" (hos små kalmar
kraftade ridare kalmen som hördad kom
från ur tröskverket och ridare framom
denna henna andra som skakade ur
"drossan" ur kalmen, "drossan" stannade
ju då på gavel. Kalmen tog emot av
en man som fängde, gjorde fång av
kalmen och styrde den upp för ett par
bräder upp till "skullrän", lögervindan,
där kalmen lagrades. Upp på "skullrän"
måste så finnas en man som styrde
iväg kalmen dit den lagrades. På "skull-
rän" hade man då en eller femme barn
som framprade stannan kalmen då den
låg fog för stark utrymme. Två kötkar-
lar gick ju också in i tröskarlaget.
Man kan då räkna ut att det blev ~~tre~~
karlar, tre trimmar och två eller tre min-
deråriga. På många fanns ju inte i

Landsmålsarkivet Uppsala 29290

Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets frågelista N. 24.

Bl. 10.

vare jag ärd var för man gjorde arlets byte.
gårdarna emellan. I de gårdar man
inte hade ordnat med hövranding utan
måste dra hästverket för hand erforder-
nades två eller tre man ytterligare. Det
berättas att när den kraftfulle kyrko-
herde Trykdal (varde så han hette efter Trykmans)
i Tryktele som förtte jordbrukare inom
socknen hade skaffat hästverk till präst-
bordet så hade han sagt fyra man att
"dra hästverket och då hade dessa sagt
att det nog måste vara fem man att
dra verket, det gick alldeles för tungt
för fyra man att dra. Prästen, som var
en stor och kraftig man hade då dra-
git hästverket ensam ett "framlag,
arletspratt. Och sedan sagt att det nog var
för tungt för fyra man och tillfakt
ytterligare en man så att de blev fem.
Sedan alla i en by hjälps åt att trötta

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnes arkivets frågelista M. 24.

Bt. 11.

Såden kom även till att rent "drösa" så att man fick ut såden från agnarna. Därtill erfordrades häman. En som drog "kastverket" eller "kastmaskin" som man ibland sade, och en som öste "dröstan" i kastmaskin samt barade undan den rentade såden fram om maskinen samt fyllde denna i säckar. Om man nu inte gjorde näsfyllningen i säckar gemensamt så att en höll ut säcken och en fyllde först i åtringen och sedan i säcken. Man ville ju se hur mycket man fått av olika slag av säd, korn, havre och råg det året. Agnarna blev i regel en stor hög som skufflades in i ett hörn av lojen. Agnarna skulle ju räcka att blanda in i "värningäät" kreaturen höla den kommande vintern. Dessutom jänte rennotta och sådorna ("Päann") skulle ju blandas

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets frågelista M. 24.

Bl. 12.

och värmas upp i den stora värmgrytan i ladugården till ett mål åt kreaturen varje dag. I synnerhet ren maten ansågs mycket värdefull till kreaturen och det togs ^{med} det förnit till i markerna i skogen så att man kunde få hem "mössstappla" och blanda maten i värmninga så korna så blev kreaturen så härläta och till synet välsmakande. Men sådana som man fick vid malning hade väl någon näring. Det påstods ju att det värdefullaste i skidan satt närmast skalet.

Malning: Den moderna sägen och kvarnen brann ju ner hösten 1905 och vi måste ju då några år köra säden med häst till kvarnen i Björns sex mil från. Det blev ju sammanlagt 12 mil att köra varje vända och tog i regel 4 dagar pr malningsresa. Några år senare

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets Frågelista N. 24.

Bl. 13. re rustade vi byaborna upp hestyskon gamla läckkrannar vid vad vi kallade gamsåga emedan att där också fanns en gammal ramsåga på två våningar. Krannarna i Widhabäcken höll de för till Näst, Meijam och Hårlingsridan. Men rustades nu upp så att samtliga ^{skranse} gingo att mala på. Samt byggde vi därjämte en gräshyvel för hela byns råbning. Vi rustade även upp den gamla ramsågan men då sågbladet var av så låg kvalitet kunde vi inte säga på den. Det sadet emellertid om detta gamla ramsåga och när man gick till arbetet på morgonen så satte man in en stak och sågades under dagen och på aftonen när man kom åter hade en bräda sågats lös. Men yfan på denna bräda liknade mest en långullfäll.

Landsmärkearkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Figl. M 24

Folkminnesarkivet Frägelista N. 24.
Bl. 14. Men då jag själv inte varit med ^{den} sådan
sägning vet jag inte om händelseför-
loppet var något förvridet. Däre-
mot tyvlatas mycken sågspråk¹⁾ på¹⁾ = takspån!
sågspråk. Omkring år 1910 klövs många
hemman på byn till två eller
tre och många nya gårdar byggdes
med mangårdbyggnad, "bakstuga"
ladugård och andra skovärdbyggnader
på varje gård och då erfordrades
mycken takspån. Och malat blev
det dessa år på de gamla kvarnarna
innan ny kvarn byggdes i början
av tjugutaliet. Ny såg hade byggts
redan år 1913. Vi bytte ju om ett ha
kvarnarna. När en bonde malat för
det värmaske behövt tog en ny
vid och så fick kvarnarna gå hela
försjälsvintern. Med de små förmågor
dessa kvarnar hade måtte man mala

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Fgl. M 24

Folkminnesarkivets Frågelista N. 24.
Bl. 15, natt och dag. När stenarna var nyhuggade hade ju kvamen större förmåga men minnes inte huru mycket vi hade med att mala på ett dygn. Men för mig minnas att vi "batta" fullt när det gick som allra bäst kunde mala ca 13/14 tre tunnor på dygnet men oftast mindre. Men borde ju vara där och se över kvamen hela tiden. Men minnes att var den väl inställd kunde man nog gå ifrån den några timmar för att ta hemna. Det var ju endast nätt ett par km. till hemmet. På dagarna kunde vi ju tyttelsätta oss med att meta bäck förel i bäcken. Den kallar vi här "Plenbit". Den benämningen är ju mycket gammal här. På att det är detta tyder ju att det finns namn på fjärrna här inom socknen som kallar "Plenbit" fjärr. En historia om malning: Där det finnes bäck full.

Landsmålsarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Frgl. M 24

Folkminnesarkivets Fågelista N. 24.

Bl. 16.

En av Halmrelebönderna, Palmor Nilsson, måste ha varit född omkr. 1806, brukade säga "dä" efter varje mening, sadet det. En gång när han stod i kramen och malde hade han hjälpt till med händerna när den rörliga övre stenen gick runt under malningen och skulle därvid ha sagt: "Ynt ha du näin stor förmåga, Men så ha du föll ingen vilja" heller, dä.
= "Ynte har du då så stor förmåga, Men så har du väl hellre ingen vilja."

Min morbror Jonas Agult allmänt kallad morbror (farbror) "Jonche" berättade att vid malning på dessa kramar brukade han i sin ungdom hugga och fininställa kramen så att malningen blev så väl utförd att även "sånn", sådana malades så fint att man inte behövde sikta mjölet. All såd lastutarbades före malningen, då det därigenom gick lättare att mala.

Landsmålarkivet Uppsala 29290
Almar Nilsson. 1974. FREDRIKA

LPL.

Fgl. M 24